

рецензії в залежності від комунікативних стратегій автора, екстралінгвістических факторів і конвенцій наукового дискурсивного соообщества.

Ключевые слова: жанр науочної рецензії, синтаксическа організація, комунікативна стратегія, екстралінгвістическі фактори, дискурсивне соообщество.

The article reveals the peculiarity of the syntactic organization of texts of the scientific review from the position of genre studies. The dynamic of variations of the syntactic organization of genre of the scientific review which depend on communicative strategy of the author, extralinguistic factors and conventions of the scientific discourse community is considered.

Keywords: genre of scientific review, syntactic organization, communicative strategy, extralinguistic factors, discourse community.

Надійшла до редакції 5 вересня 2012 року.

Марина Балко

УДК 81'367.04

ІНТОНАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ У СЛОВОСПОЛУЧЕННІ

У статті обґрунтовується думка, що для усебічного аналізу специфіки утворення словосполучень необхідно враховувати не тільки лексико-граматичні засоби вираження синтаксичного зв'язку. Доводиться, що інколи визначальними для окреслення характеру зв'язків між компонентами словосполучення є інші засоби – інтонація та паузація.

Ключові слова: словосполучення, синтаксичний зв'язок, інтонація, паузація.

Дослідження словосполучення як синтаксичної одиниці має значну історію, проте й досі словосполучення лишається однією з найбільш неоднозначних синтаксичних конструкцій. Суперечки лінгвістів точаться навколо багатьох проблем теорії словосполучення, починаючи від того, які поєднання слів слід уважати словосполученням, і закінчуючи взагалі доречністю визнання словосполучення як синтаксичної одиниці (пор., наприклад, підхід Ю.В. Фоменка або праці представників психологічного напрямку в мовознавстві). Проте більшість лінгвістів усе-таки визнають таку синтаксичну одиницю, як словосполучення (пор., роботи О.С. Ахманової, В.В. Виноградова, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, Н.Л. Іваницької, О.С. Мельничука, М.М. Прокоповича, О.С. Скобликової, Т.О. Туліної, Г.М. Удовиченка, Н.І. Філічевої та ін.). Більше того, наразі з'являються нові концепції визначення словосполучення (пор., підходи І.Р. Вихованця, Л.М. Мурзіна та ін.), що породжує необхідність переглянути деякі аспекти теорії цих синтаксичних конструкцій, зокрема засобів зв'язку між їхніми компонентами.

Мета пропонованої статті – обґрунтувати необхідність виділення інтонації як засобу вираження синтаксичних зв'язків між компонентами словосполучень. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) проаналізувати основні підходи до виділення засобів зв'язку компонентів словосполучень; 2) схарактеризувати важливість розгляду інтонації як засобу вираження синтаксичних зв'язків між компонентами словосполучень з оперттям на пропозитивну природу цих синтаксичних одиниць.

Незважаючи на відсутність одностайності серед мовознавців щодо багатьох питань теорії словосполучення, можна стверджувати, що більшість лінгвістів (пор. праці Н.С. Валгіної, А.П. Загнітка, Г.М. Удовиченка та ін.) висловлюють подібні думки щодо граматичної природи словосполучення та засобів вираження синтаксичних зв'язків між компонентами словосполучення. Так, Н.С. Валгіна акцентує, що «словосполучення формується на основі взаємодії лексико-граматичних властивостей сполучуваних слів» [Валгіна 1991: 49], а тому найбільш важливим засобом вираження синтаксичних зв'язків дослідниця називає форму слова. Подібна думка висловлюється і в Граматиці-80, де наголошується, що зв'язок слова у словосполученні «детермінується його лексико-граматичними властивостями» [Русская грамматика], а найбільш суттєвою властивістю названо приналежність до певної частини мови. «Ті чи ті види зв'язку та відповідні їм відношення, – зазначається в Граматиці-80, – розподілені за граматичними класами слів» [Русская грамматика 1980].

Отже, переважна більшість учених, які визнають словосполучення як синтаксичну одиницю, називають та докладно описують такі засоби вираження зв'язку між компонентами цих побудов:

– Форма слова. Усі змінні слова, вступаючи у зв'язок зі стрижневим словом у складі словосполучення, «оформлюють цей зв'язок за допомогою закінчення» [Валгіна 1991: 50], пор.: *Раптово радість і той блиск дитячий, Який спалахує в твоїх очах, Не промінням ні на що: неначе Блакитний місяць, випливає з долонь Твоє волосся чорне й смагла скронь* (Ю. Клен); *Як до Тебе протоптати тропи? В сивій млі спостерегти мету? Чи ж пропаде синій жар Європи Азії проказу золоту?* (С. Маланюк) і под. О.Є. Кібрик наголошує, що «для мов з розвинутою морфологією (а українська мова є саме такою – М.Б.) – це основний спосіб матеріалізації синтаксичних відношень, а також граматичних значень» [Кібрик 1992: 113]. У тих випадках, коли залежне слово не змінюється, тобто коли відсутні флективні способи вираження зв'язку, воно приєднується до стрижневого слова «у своїй єдиній вихідній формі, виявляючи зв'язок з ним семантично» [Валгіна 1991: 50],

пор.: *Солодко плачуть в садах солов'ї, так, як і завжди, незмінно* (В. Сосюра); *І вгледіли айстри, що вколо – тюрма... І вгледіли айстри, що жити дарма*, – *Схилились і вмерли* (Олександр Олесь) і под.

– Прийменник, який разом із формою слова є засобом зв'язку слів, уточнює значення відмінкових форм, пор.: *Яке то щастя – свій народ У світлі бачити! Мені Оце найбільша з нагород За всі страждання і пісні, За все, чим жив і що творив, За кожен молодий порив!* (Д. Павличко); *Але в цю мить Баитан жовтіє понад яром, Курінь безверхий ніби спить, І зветься дерево від плоду, І не страшний, моє дитя, Нам час останнього походу Без вороття – без вороття* (М. Рильський) і под.

– Порядок слів. Компоненти словосполучення можуть розміщуватися в довільному порядку, оскільки українська мова не належить до мов з фіксованим порядком слів, проте є певна традиція розміщення компонентів у межах синтаксичних конструкцій, у тому числі в межах словосполучення (атрибутивний компонент передує іменному, відмінкова та відмінково-прійменникова конструкція стоїть в постпозиції щодо головного слова і подібне), пор.: *Войовники так сплять, що смерті не почули б, І нерухомо на землі лежить Узор карбований могутніх верховіть, Мов левня мускулястий тулуб* (М. Бажан); *І знов обвугленими сірниками на сірих мурах сірі дні значу, і без кінця топчу тюремний камінь, і туги напиваюсь досхочу* (М. Драй-Хмара). Водночас порядок слів може впливати на граматичні значення словосполучень. Так, порядок слів є засобом розрізнення точного та апроксимативного значень у числівниково-іменникових конструкціях, пор.: *Мітинг тривав чотири години* та *Мітинг тривав години чотири*.

– Словникова інформація слова (синтактика слова). О.С. Кібрик вважає цей засіб надзвичайно важливим і наполягає, що «сама синтактика слова є зазвичай тим відправним моментом, який визначає синтаксичний зв'язок» [Кібрик 1992: 114], більше того «якщо синтактика слова є його постійною властивістю (закріпленою у словнику), то всі інші формальні засоби є перемінними властивостями слова» [Кібрик 1992: 115].

– Інтонація. Цей засіб як такий, що бере участь в оформленні синтаксичного зв'язку між компонентами словосполучення, визнають не всі дослідники (пор., наприклад, роботи Н.С. Валгіної, Є.М. Галкіної-Федорук, Н.І. Філічевої та ін.). Проте, на нашу думку, інтонація в деяких випадках відіграє ключову роль в оформленні синтаксичного зв'язку у словосполученнях. Пор., вимовивши речення *Читав до крику трагічну епопею мук бентежного живого серця, епопею людської і разом божеської млости перед мученицькою смертю* (І. Багряний) з падінням інтонації на формі *до крику* і з паузою після неї, маємо словосполучення *читав до крику*, а вимовивши це ж речення з падінням інтонації на слові *читав* і з паузою після нього, маємо словосполучення *до крику трагічну*.

За словами Г.М. Удовиченка, який глибоко досліджував проблему словосполучення, наявні досить суперечливі судження лінгвістів щодо інтонації як засобу синтаксичного зв'язку між членами словосполучень. Г.М. Удовиченко наголошує, що інтонацію як активний елемент граматичного зв'язку в словосполученнях розглядали ті мовознавці, «хто розумів словосполучення дуже широко, вкладаючи в цей термін етимологічне значення, або отожднював його з реченням чи граматичною парою» [Удовиченко 1968: 27]. Більшість учених, на думку Г.М. Удовиченка, не вважають інтонацію ефективним способом синтаксичного зв'язку в межах словосполучення.

На нашу думку, сучасні дослідження словосполучень свідчать про необхідність і важливість розгляду інтонації як одного із засобів вираження синтаксичних зв'язків між компонентами цих конструкцій. Таке твердження ґрунтується передусім на тому, що словосполучення, будучи дериваційно пов'язаним із реченням (пор. погляд А.П. Загнітка, що «на сьогодні актуальним постає вирішення словосполучення з реченнєвої структури і встановлення ємності цієї синтаксичної одиниці» [Загнітко 2011: 390]), має пропозитивну природу. Різні дериваційні відношення словосполучень (зв'язки з вихідними пропозиціями) актуалізуються у висловленні з огляду на те, з якою інтонацією і паузацією воно вимовлене.

Дефінуючи словосполучення, ми спираємося на підхід І.Р. Вихованця, згідно з яким, словосполучення – це синтаксична одиниця-конструкція дериваційного типу, яка функціонує лише у простому семантично неелементарному реченні [Вихованець 1993: 187]. Кожне із словосполучень, вичленовуваних з якогось конкретного речення, являє собою згорнуту пропозицію. Пор., з речення *Так звечора на Меланки казала Катря Зайчиха своєму семилітньому синові Пилипкові, забившись з ним від страшного холоду аж за комин, у самий теплий куточок печі* (Панас Мирний) вичленовуємо, наприклад, словосполучення *забившись від холоду*, яке є результатом згортання поліпредикативної конструкції *Забилися, щоб не дістав холод* і под. Таким чином, прості речення, у формальній структурі яких наявні словосполучення, є монопредикативними, але поліпропозитивними.

Оскільки словосполучення є результатом згортання пропозиції, то варто говорити про те, що в ньому відображено той смисл, який був у вихідній предикативній конструкції, адже пропозиція – це семантичний інваріант, спільний для всіх членів парадигми речення та похідних від речення конструкцій. Для вираження смислу синтаксичної конструкції важливе значення має інтонація (передусім паузація), а для інтонації суттєвою є її співвіднесеність з поняттями «значення» і «смисл». Із двох значень, наявних у висловленні, – денотативного і сигніфікативного – саме останнє «пов'язане зі здатністю мовних засобів співвідноситися зі світом реальності, відобразити реальні зв'язки предметів і явищ дійсності, смисл комунікативно-суспільних ситуацій як відрізків зображеної в мові дійсності» [Петрянкіна 1988: 17]. Знаковість інтонації визнається більшістю дослідників (пор. роботи А.Й. Багмут, О.Ф. Кривної, В.І. Петрянкіної, Н.А. Слюсарєвої та ін.). Знаковий характер інтонації розглядається з урахуванням основних властивостей мовного знака: 1) знак є відображенням у

свідомості об'єктивних властивостей дійсності, реальних її зв'язків і відношень; 2) знак, у силу багаторазового застосування щодо певних фрагментів реальної дійсності, є стабільним, стійким; 3) знак становить матеріальне утворення, він чуттєво сприймається і визначається сукупністю диференційних ознак, необхідних для відмежування цього знака від інших [Петрянкина 1988: 18]. Отже, для з'ясування сутності інтонаційних одиниць передусім постає питання про специфіку зв'язку інтонації із світом реальності, опис її відображувального значення, встановлення співвіднесеності цього значення з інтонаційною формою. А оскільки загальне семантичне значення висловлення формується за участі інтонації та лексико-граматичних засобів мови, вирішення цього питання неможливе без з'ясування ролі інтонації у складі цілісного семантичного утворення.

Словосполученню як згорнутій пропозиції, як знаку ситуації також притаманні ці ознаки, а отже, варто враховувати й інтонацію як один із засобів вираження певного відрізка дійсності.

У висловленні мовець робить паузи, інтонаційні акценти, відображуючи, таким чином, об'єктивні зв'язки явищ дійсності та суб'єктивні аспекти сприйняття цієї дійсності. «Паузація мовного потоку, – акцентує А.Й. Багмут, – будучи засобом членування та інтонаційного виділення елементів висловлення, є результатом фізіологічних, семантичних та ритміко-стилістичних факторів. Розчленовуючи мовний континуум на структурно-семантичні одиниці, паузи одночасно є завданням актуалізації висловлення. Паузація, таким чином, виступає у мовленні не як механічно діючий фактор, а як один із засобів мовлення, тісно пов'язаний з метою висловлення і його змістом» [Багмут 1980: 47]. Отже, виступаючи в комплексі з іншими елементами інтонації, пауза стає важливим показником синтагматичного членування не лише між реченнями, а й самого речення [Багмут 1977: 102].

Розглянемо на конкретних прикладах, як інтонація взагалі та паузація зокрема впливають на встановлення дериваційних зв'язків словосполучень з вихідними предикативними конструкціями, а отже, на характер синтаксичних відношень між компонентами словосполучень.

Людське безумне перекотиполе котиться на сільську околицю, де в скособоченій мазанці під очеретом живе Василь Гнойовий – злидар і конокрад, що молився й молиться скляному богу (Є. Гуцало).

Перший варіант паузації виділеного фрагмента	Другий варіант паузації виділеного фрагмента
<p><i>Людське безумне перекотиполе котиться на сільську околицю, де в скособоченій мазанці під очеретом // живе Василь Гнойовий – злидар і конокрад, що молився й молиться скляному богу.</i></p> <p>За такого варіанта маємо словосполучення в мазанці під очеретом, яке утворилося в результаті згортання реченнєвої конструкції <i>Мазанка розташована під очеретом</i> і виражає атрибутивну (з відтінком локативності) семантику.</p>	<p><i>Людське безумне перекотиполе котиться на сільську околицю, де в скособоченій мазанці // під очеретом живе Василь Гнойовий – злидар і конокрад, що молився й молиться скляному богу.</i></p> <p>За такого варіанта маємо словосполучення <i>живе під очеретом</i>, яке пов'язане дериваційними зв'язками з предикативними одиницями <i>Є очерет + Василь живе</i> і виражає локативну семантику.</p>

Убрала її панночка у чіпчик з стрічками рябенькими та й посадовила на крісlechку серед кімнати (Марко Вовчок).

Перший варіант паузації виділеного фрагмента	Другий варіант паузації виділеного фрагмента
<p><i>Убрала її панночка у чіпчик з стрічками рябенькими та й посадовила на крісlechку // серед кімнати.</i></p> <p>За такого варіанта маємо словосполучення <i>посадовила на крісlechку</i>, яке пов'язане дериваційними зв'язками з предикативними одиницями <i>Є крісlechко + Посадовила</i> і виражає локативну семантику.</p>	<p><i>Убрала її панночка у чіпчик з стрічками рябенькими та й посадовила // на крісlechку серед кімнати.</i></p> <p>За такого варіанта маємо словосполучення <i>на крісlechку серед кімнати</i>, утворене в результаті згортання речення <i>Крісlechко стоїть серед кімнати</i> і виражає атрибутивну (з відтінком локативності) семантику.</p>

Сон літньої ночі колись мені снився, Коротка та літня нічка була... (Леся Українка).

Перший варіант паузації виділеного фрагмента	Другий варіант паузації виділеного фрагмента
<p><i>Сон літньої ночі // колись мені снився, Коротка та літня нічка була...</i></p> <p>За такого варіанта маємо словосполучення <i>сон літньої ночі</i>, утворене в результаті згортання предикативної конструкції <i>Сон відбувався літньої ночі</i> і виражає атрибутивну (з відтінком темпоральності) семантику.</p>	<p><i>Сон // літньої ночі колись мені снився, Коротка та літня нічка була...</i></p> <p>За такого варіанта маємо словосполучення <i>снився літньої ночі</i>, пов'язане дериваційними зв'язками з предикативними одиницями <i>Снитися + Літня ніч</i> і виражає темпоральну семантику.</p>

Було частенько до старої листи шле; а стара тії листи щодня вичитує, – і поплаче над ними, і попоміється (Марко Вовчок).

Перший варіант паузації виділеного фрагмента	Другий варіант паузації виділеного фрагмента
<p><i>Було частенько // до старої листи шле; а стара тії листи щодня вичитує, – і поплаче над ними, і попоміється.</i></p> <p>За такого варіанта маємо словосполучення <i>було частенько</i>, яке пов'язане дериваційними зв'язками з предикативними одиницями <i>Щось було + Це було частенько</i> і виражає обставинну (міри і ступеня) семантику.</p>	<p><i>Було // частенько до старої листи шле; а стара тії листи щодня вичитує, – і поплаче над ними, і попоміється.</i></p> <p>За такого варіанта маємо словосполучення <i>шле листи частенько</i>, яке пов'язане дериваційними зв'язками з предикативними одиницями <i>Вона шле листи + Це відбувається частенько</i> і також виражає обставинну (міри і ступеня) семантику.</p>

Отже, словосполучення є особливою синтаксичною одиницею, яка досліджується передусім як граматична конструкція, модель, побудована з опертям на граматичні закони поєднання слів. Проте останнім часом усе частіше говорять про те, що для всебічного аналізу словосполучень необхідно враховувати й інші фактори (передусім семантичні). На нашу думку, перелік чинників, які необхідно враховувати, аналізуючи механізми побудови словосполучень, варто доповнити ще одним типом – інтонаційним. Оскільки словосполучення вичленюється лише з речення, то не враховувати інтонаційний фактор неможливо, адже інтонація та паузація супроводжують будь-яке речення.

Перспективним постає перегляд багатьох постулатів традиційного вчення про словосполучення (починаючи від засобів вираження синтаксичного зв'язку й закінчуючи типологічними, функційними та семантичними виявами словосполучень), що дозволить глибоко зрозуміти природу цієї неоднозначної синтаксичної одиниці.

Література

- Багмут 1980: Багмут, А.Й. Інтонація як засіб мовної комунікації [Текст] / А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник. – К. : Наук. думка, 1980. – 243 с.
- Багмут 1977: Багмут, А.Й. Типологія інтонації мовлення [Текст] / А. Й. Багмут. – К. : Наук. думка, 1977. – 495 с.
- Валгина 1991: Валгина, Н.С. Синтаксис современного русского языка : учебник для вузов по специальности «Журналистика» [Текст] / Н. С. Валгина. – М. : Высш. шк., 1991. – 432 с. – ISBN 5-06-002013-4.
- Вихованець 1993: Вихованець, І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с. – ISBN 5-325-00174-4.
- Загнітко 2011: Загнітко, А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с. – ISBN 978-966-481-549-6.
- Кибрик 1992: Кибрик, А.Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфическое в языке) [Текст] / А. Е. Кибрик. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 336 с. – ISBN 5-211-01538X.
- Петрянкіна 1988: Петрянкіна, В.И. Функционально-семантический аспект интонации : монография [Текст] / В. И. Петрянкіна. – М. : Изд-во УДН, 1988. – 192 с. – ISBN 5-209-00014-1.
- Русская грамматика : Русская грамматика [Текст] / [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://rusgram.narod.ru/index2.html>. – Название с экрана.
- Удовиченко 1968: Удовиченко, Г.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові : монографія [Текст] / Г. М. Удовиченко. – К. : Наук. думка, 1968. – 288 с.

В статтє обосновывается мнение, что для всестороннего анализа специфики образования словосочетаний необходимо учитывать не только лексико-грамматические средства выражения синтаксической связи. Аргументируется точка зрения, что иногда определяющими для описания характера связей между компонентами словосочетания являются другие средства – интонация и паузация.

Ключевые слова: словосочетание, синтаксическая связь, интонация, паузация.

The article presents the position that it is necessary to take into account not only lexical-grammatical means of expression of syntactical connection for a comprehensive analysis of the specifics of word-combinations' formation. It arguments the point of view that sometimes for the description of the type of the connection between the components of the word-combination intonation and pause are decisive.

Keywords: word-combination, syntactical connection, intonation, pause.

Надійшла до редакції 4 вересня 2012 року.